

**I. ULUSLARARASI
GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TRABZON'DA
DİNİ HAYAT SEMPOZYUMU**

Editörler

Yrd. Doç. Dr. Şenol SAYLAN
Yrd. Doç. Dr. Betül SAYLAN

Editör Yardımcıları

Arş. Gör. Ayşegül TOPALOĞLU
Arş. Gör. Halil TEMİZTÜRK
Arş. Gör. Mahmut DİLBAZ
Arş. Gör. Semra ÇİNEMRE
Arş. Gör. Zöhre ÇAKIL

Tasarım

İbrahim Cihan

Baskı

İstanbul - Kasım 2016
Değişim Yayınları
Sertifika no: 34289

Yayın Kodu- ISBN

978-605-4925-93-3

DURSUN FEYZİ GÜVEN'İN (ÇALEKLİ HACI DURSUN EFENDİ) TEVHİD VE İŞRÂK ADLI ESERİ

Fatih TOPALOĞLU*

Giriş

Eserle ilgili değerlendirmelere geçmeden önce Dursun Feyzi Güven'in hayatı ve almış olduğu eğitime dair bazı bilgilerin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Hayatı ve İlmî Şahsiyeti

Dursun Feyzi Güven, 1883 yılında Of'un Çalek köyünde doğmuştur.¹ Hâfızlık eğitiminin ardından Arapça öğrenmeye başlamış daha sonra tahsilini tamamlamak için İstanbul'a gitmiştir. Burada Dârü'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'ne girip Medrese-i Sahn'ı bitirdikten sonra Süleymâniye Medresesi Kelâm ve Hikmet Şubesi'nde okumaya başlamış ve buradan da 1922 yılında "Dersiâm" ünvanıyla mezun olmuştur.

Güven, bir süre Meşihat Dâiresi'nde çalıştıktan sonra Trabzon ve çevresindeki medreselerin müfettişliğine atanmıştır. Medreselerin kapatılmasından sonra Of'ta açılan İmam-Hatip Mektebi'nde iki yıl kadar müdürlük yaptıktan sonra bu görevden de ayrılmış ve vefat ettiği 1977 yılına kadar kendini ilim ve eğitim faaliyetlerine adanmıştır.²

Dursun Feyzi Güven, küçük yaşlardan itibaren oldukça iyi bir eğitim aldığı İslâmî ilimlerin yanında özellikle Süleymâniye Medresesi'nde tahsil ettiği İslâm felsefesi, felsefe ve dinler tarihi, psikoloji, mantık, tasavvuf gibi alanlarda da geniş bir bilgi ve derin bir tahlil yeteneğine sahip önemli bir âlimdir. Arapça ve Farsça'yla birlikte Almanca da biliyor olması, daha geniş bir kaynak çeşitliliğinden faydalanma ve böylece bu alanlarda da yetkin değerlendirmelerde bulunmasına imkân sağlamıştır.

Bu tebliğde, hayatını ilim tahsiline vakfeden ve bu yönüyle gerek yazdığı eserlerle gerekse yetiştirdiği talebelerle yaşadığı dönemde Trabzon ve çevresindeki dinî hayatın şekillenmesinde önemli bir rol üstlendiğini düşündüğümüz Dursun Feyzi Güven'in *Tevhid ve İşrak* adlı eserini incelemeye çalışacağız.

* Yrd. Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, topaloglu37@hotmail.com

1 Doğduğu köye nisbetle Çalekli Hacı Dursun Efendi adıyla meşhur olmuştur.

2 Dursun Feyzi Güven'in hayatıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, "Dursun Nuri Feyzi Güven", *DİA*, c. 14, s. 328-29; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı* (İlmiye Ricâlinin Terâcim-i Ahvâli), (İstanbul: 1980), c. 2, s. 25; Haşim Albayrak, "Dursun Feyzi Güven", http://www.ofhayrat.com/article_print.php?article_id=826.

2. Kavramsal ve Tarihsel Açından Bir İnanç İncelemesi: *Tevhid ve İşrâk*³

a. Şekil Bakımından

İçerikle ilgili değerlendirmelere geçmeden önce eserle ilgili olarak bazı genel bilgiler vermek istiyoruz.⁴ Toplam 108 sayfadan oluşan bu nüsha, nesih hattıyla yazılmış el yazması bir eserdir. Dursun Feyzi Efendi, eserin başında eserle ilgili birtakım tanıtıcı bilgiler vermekte, eseri Süleymâniye Medresesi'nde eğitim gördüğü sırada yazdığını belirtmektedir. Yazar, bu bölümde eserin konusunu kelâm ve felsefe açısından tevhid meselesinin incelenmesi olarak ifade etmektedir. Yine bu bölümde eserin yazımı sırasında faydalandığı ilim ve fikir adamlarından bahsetmekte, bu kapsamda Fahreddin Râzî, Sadeddin Taftazânî, Gazâlî, Âmidî, Seyyid Şerif Cürçânî, Şeyh Bedreddin, Sühreverdi ve Dâvûd-i Kayserî gibi kelâm, tasavvuf ve felsefe alanında önemli şahsiyetlerin adlarını anmaktadır.⁵

Eserin oldukça sistematik bir şekilde kaleme alınmış olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar eserde sunulan bilgi yekûnu, muhtemelen kaleme alındığı dönemin bilgiye ulaşma imkânlarından dolayı sınırlı olsa da ve bu durum eserin konusunu ihâtâ etmesi açısından bir takım problemler doğursa da, eldeki verilerin sunuluş tarzı ve yapılan tahlillerin derinliği eserin önemini artırmaktadır. Eserde tevhid inancı dört farklı temelde ve bölümde ele alınmıştır.

Konu öncelikle dinler tarihi açısından değerlendirilerek, insanlığın inanç geçmişi incelenmiş, daha sonra İslâm düşüncesindeki seyri, kelâmî bir bakışla açıklanmıştır. Üçüncü bölümde konunun felsefî arka planı İlkçağ Felsefesi'nden başlamak üzere anlatılmış ve son olarak tasavvufun meseleye bakışı büyük mutasavvıfların görüş ve düşünceleri ışığında sunulmuştur. Şimdi bu dört bölümdeki değerlendirmelerin mâhiyeti, sınırları ve özelliklerine, ele alınan problemler bağlamında değinmek istiyoruz.

b. Muhteva Bakımından

1. Tevhid Meselesinin Dinler Tarihi Açısından İncelenmesi

Yazar, eserin dinler tarihiyle ilgili değerlendirmelerinin bulunduğu birinci bölüme, insanlık tarihinde tevhîdin mi yoksa şirkin mi öncelikli olarak bulunduğu sorusunu gündeme getirerek başlamaktadır.⁶ Bu soruya her ne kadar kendisi “tevhîd” yanıtını veriyorsa da (ki

3 Bu eserin, Dursun Feyzi Efendi'nin ihtisas tezi olduğuna dikkatimizi çeken ve bu dipnotta sunduğumuz bilgileri temin etmemizi sağlayan Prof. Dr. İsmail Kara'ya teşekkür etmek isterim. Medrese eğitiminden sonra bir tür ihtisas eğitimi veren Medresetü'l-Mütehassîsin mezunu olabilmek için hazırlanması gereken ihtisas teziyle ilgili mevzuâta göre, “İcâzetnâme, ahzı tâlibin son sınıf imtihanını vermekle beraber, mensub olduğu şubenin müderrisleri tarafından temin edilecek mevzû hakkında yine onlar tarafından bi't-tedkîk şâyân-ı kabul görülecek bir risâle tahrîr etmesine mütevakkıftır”. bkz. “Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi'yle Taşra Medârisi Hakkında Nizâmname”, *Takvîm-i Vekâyi*, mad. 30, s. 3 (2 Muharrem 1336/19 Teşrinievvel 1333);

“Medrese-i Süleymâniye'ye dâhil olarak burada üç sene tahsil ile mezûniyet iktisâb eder. Şu kadar ki Medrese-i Süleymâniye'den neş'et ederek dersiâm silkine dâhil olabilmek için inde'l-ımtihân mezûn olan bir efendi, şubesi müderrisîni cânibinden tensîb edilecek bir mevzû'ı mühim üzerine bir risâle tertîb eylemesi ve bu risâlenin müderrisîn cânibinden kabul edilmesi muktezîdir”. Bkz. *Dâru'l-Hilâfeti'l-Aliyye Medresesi ve Medresetü'l-Kudât Nizamnamesi*, (İstanbul: Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1338-1340), s. 4.

Ayrıca Ahmet Hamdi Akseki'nin ihtisas tezi üzerine yapılan bir yüksek lisans tezi için bkz. Rabia Karakoyun, *Ahmet Hamdi Akseki'nin Rûh ve Bekâ-yı Rûh Adlı Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), (İstanbul, 2009).

4 Bu eserin 1920 yılında İstanbul'da yayımlandığı gerek Dursun Feyzi Efendi'nin âilesi gerekse Prof. Dr. Yusuf Şevki Yavuz'un *DLA*'da yazdığı “Dursun Nuri Feyzi Güven” maddesinde ifade edilmektedir. Ne var ki, yaptığımız katalog taramalarında eserin matbu nüshasının izine herhangi bir kütüphânedeki rastlayamadık. Bu tebliğ, Dursun Feyzi Efendi'nin torunu olan Rızvan Güven Beyefendi'nin elinde bulunan tashih edilmemiş el yazması nüshadan faydalanılarak hazırlanmıştır. Bu nüsha her ne kadar Rızvan Güven tarafından yüksek bir kalitede dijital ortama aktarılmış olsa da, bazı sayfaların kısmen yıpranmış ya da yırtılmış olmasından dolayı kısmen okunamamış olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.

5 Dursun Feyzi Güven, *Tevhid ve İşrak*, s. 1. Eserin kaynakçası niteliğindeki bu bölüm dahi Dursun Feyzi Güven'in meseleyi kapsamlı bir bakış açısıyla inceleme iddiasını göstermektedir. Ayrıca yazar eserin ilgili bölümlerinde faydalandığı diğer kaynaklara da atıflar yapmaktadır.

6 Güven, *Tevhid*, s. 2.

o, bu konudaki kanâatlerini A'râf Sûresi 33. âyete⁷ ve “Her doğan, İslâm fitratı üzere doğar” hadisine dayandırmaktadır) konuyla ilgili karşı iddiâları da gündeme getirerek meseleyi dinler tarihi açısından tartışmaktadır.

Güven'e göre, modern felsefenin popüler olduğu son asırlarda Batı düşüncesi içerisinde yetişmiş olan dinler tarihçilerine göre, dinlerin esâsı tevhide değil ateizm ya da animizme dayanmaktadır. Güven, değerlendirmelerini Max Müller ve Taylor'un görüşleri çerçevesinde ele aldığını ifade ederek, gerek ilkel politeist dinler, gerekse Uzak Doğu dinleri ile ilgili detaylı bilgiler vermektedir.⁸ Güven'in bu konudaki kanâati, modern dönem dinler tarihçilerinin, dinlerin ortaya çıkışı ve gelişimi konusunda, meseleyi toplumsal açıdan ele almak sûretiyle tekâmül fikrini esas alarak primitif sayılabilecek inançları tarihsel açıdan monoteist inançların önüne geçirdiği, şeklindedir.

Güven, Yahudilik'te her ne kadar tevhid inancıyla çelişiyor görünen bir kısım yaklaşımlar bulunsa da, Yahve'nin sıfatları açısından tevhidin asıl olduğunu belirtmektedir. Hıristiyanlık'ta bugün tevhide aykırı bir durum görünüyorsa da, Hıristiyanlığın doğuşunda tevhidin asıl olduğunu belirtmektedir. Güven bu noktada kelâmî düşünce içerisinde özellikle Âmîdî'nin *Ebkârül'-Efkâr*'ında tartıştığı, teslisteki üç uknum inancının, üçlü bir Tanrı anlayışı olarak değil, gerçek cevher olan Tanrı'nın farklı sıfatları olarak anlaşılması gerektiği, bu bağlamda teslisin şirk olarak kabul edilemeyeceği görüşünü gündeme getirmektedir. Yine, Fahreddin Râzî'nin Kur'ân-ı Kerîm'den delil olarak sunduğu bazı âyetler ışığında teslisin şirkten bile daha kötü olduğu görüşünü de karşı bir iddiâ olarak sunmaktadır. Güven'in bu konudaki kanâati, Hıristiyanlığın teslis inancının şirk olarak kabul edilemeyeceği, bunun gerek Kur'ân-ı Kerîm gerekse hadislerden anlaşılacağı, ancak bu durumun Hıristiyanlığı küfür ve inkâr karanlığından kurtaramadığı şeklindedir.⁹

2. Tevhid Meselesinin Kelâmî Açıdan İncelenmesi

Dursun Feyzi Efendi, meseleyi ikinci olarak kelâmî açıdan ele almakta, öncelikle tevhid kavramının anlam ve muhtevâsını kelâmî açıdan incelemektedir. Buna göre tevhid anlayışında, ulûhiyette çokluğun bulunmadığı, bütün mevcûdâtı yaratan, âlemi düzenleyen, ibâdete lâıyk, evveli ve âhiri bulunmayan, varlığı kendinden olan bir yaratıcının varlığı konusunda bir tartışma bulunmadığını ifade etmektedir.

Yine bu bölümde “vahdâniyetin” Cenâb-ı Hakk'a izâfetinin nasıl anlaşılması gerektiği, izâfeti mümkünse bu sıfatın hangi tür sıfatlara dâhil olduğu, inkisâmın imkânı gibi problemler ele alınmaktadır. Âmîdî, Ebû Bekir Cübbâî ve Kadî Ebû Bekir Bakıllânî'nin görüşleri çerçevesinde Eş'arî ve Mutezile arasındaki önemli tartışma alanlarından birisi olan sıfatların Allâh'a izâfesi ve vahdâniyet problemi üzerinde durmaktadır. Bu tartışmalar detaylı bir şekilde incelendikten sonra Kur'ân-ı Kerîm'de tevhid meselesinin nasıl ele alındığına yönelik izâhatta bulunan Güven, tevhid inancının önemi ve ulûhiyet açısından taşıdığı anlamı detaylı olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda tevhidi aklî ve naklî delillerle temellendirmeye çalışmakta, yaratma, ilim, kudret gibi sıfatların öncelikle tevhidi gerektirdiğini başka bir anlatımla ulûhiyetin “tevhid”le anlam kazandığını belirtmekte, buna karşın “ittihad” ve “hulûl” inançlarının aklî açıdan geçersizliğini ortaya koymaya gayret etmektedir.¹⁰

7 “De ki: “Rabbim ancak fuhşiyâtı, onun açığını ve gizlisini, günahları, haksız yere isyanı, haklarında hiçbir delil indirmedeği şeyleri Allâh'a ortak koşmanızı ve Allâh hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır.”

8 Güven, *Tevhid*, s. 4.

9 Güven, *Tevhid*, s. 18.

10 Güven, *Tevhid*, s. 20 vd.

3. Tevhid Meselesinin Felsefe Tarihi Açısından İncelenmesi

Eserin üçüncü bölümünde tevhid konusu, felsefe tarihi ve felsefi düşünce açısından incelenmektedir. Güven'e göre, "kâinâtın teşekkülünü, bekâ ve devamını tesânüt eden bir gürûh, beşeriyet içinde her zaman mevcûdiyetini göstermiş ise de, vicdân-ı beşer, çoğu zaman bu avâmilin mebbe'ini lâkayd ve kör bir tesâdufe atfetmekten ziyâde, sâhib-i irâde, alîm ve müdrîk bir kudrete isnâd etmek hususuna daha çok meyyâl bulunmuşlardır."¹¹ Bu değerlendirmeye göre Güven'in çıkardığı sonuç, tevhidin insanlığın düşünce tarihi içerisinde aslen var olan bir inanış ve düşünüş olduğudur. O, bu görüşünü, başını Hz. Şit, Hz. İdris gibi peygamberlerin çektiği mütekaddimîn hükemânın yaklaşımlarına dayandırmaktadır.

Ancak Güven'e göre, daha sonraki dönemlerde kimi filozoflar hikmetin aslını bozmuş ve tevhid inancına zarar vermişlerdir. Bu kapsamda değerlendirdiği ilk filozof Thales'tir. Çünkü Thales âlemin menşeyini suya dayandırarak maddeci bir yaklaşım sergilemiştir. Güven bu bölümde Pisagor, Ksefenon gibi filozofların Tanrı anlayışlarını incelemekte, Parmenides ve Zenon'un panteist görüşlerinden bahsetmektedir. Bu şekilde ilk dönem filozoflarını inceledikten sonra sözü Sokrates, Platon ve Aristoteles'e getirmektedir. Şehristânî'ye dayandığı bir bilgiye göre, Sokrates'in tevhidi benimsediğini hatta bu inancından dolayı ölüm cezasına çarptırıldığını; onun öğrencisi olan Platon'un âlemdeki düzen ve intizâmın, bir ilâhın mevcûdiyetini gerektirdiğini, böylece onun da tevhidi savunduğunu; Aristoteles'in ise vücûd, vahdet, cevher, tabiat, kudret gibi âlemin oluşumuyla ilgili kavramlardan yola çıkarak Tanrı mefhûmuna ulaştığını, onun Tanrı anlayışının temelini teşkil eden "ilk muharrik" fikrinin bir tür tevhid içerdiğini belirtmiştir.¹² Yine, Philon'un panteist Tanrı anlayışını açıklayarak, onun Yahudilik ve Hristiyanlık dinleri açısından değerlendirmesini yapmaktadır.

Daha sonra modern felsefedeki Tanrı tasavvurlarının değerlendirmesine geçen Güven, bu kapsamda Leibniz'in monadlar teorisine, Malebranche'in vesileciliğine değinmekte, I. Kant'ın "Tanrı'nın varlığının akıl ve bilginin değil inancın konusu olduğunu" ifade eden görüşünden bahsetmektedir. Yine Descartes'in rasyonalist felsefesi içerisinde yer alan Tanrı anlayışından, bu anlayış doğrultusunda Tanrı'ya izâfe edilen sıfatların mâhiyetinden bahsetmekte, buna göre Descartes'in Tanrı'nın birliği fikrini savunduğunu ifade etmektedir. Müellifin, bu açıklamalar ışığında ulaştığı sonuç, modern felsefeye hâkim olan Tanrı anlayışının Cenâb-ı Hakk'a vahdâniyet, kıdem, bekâ, ilim, muhâlefetün li'l-havâdis, kudret, vücûd gibi sıfatlar atfetmiş olduğudur.¹³

Bütün bunlara karşın Güven'e göre, Tanrı tasavvurları açısından felsefeciler ile kelâmcılar arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Öncelikle kelâmcılar Allâh'ın varlığını, birliğini ve diğer sıfatlarını vahye ve sem'î delillere dayandırmaktadırlar. Diğer yandan onlar Allâh'ın varlığını salt bir bilgi meselesi olarak görmezler, aynı zamanda ibâdete lâyıf bir varlığa karşı bir yöneliş olarak da görürler. Güven, felsefecileri ise kendi aklî imkânlarıyla elde etmiş oldukları fikirleri vahyin idâre ve muhafazasından ayırmış olmakla eleştirmektedir. Âlemin varoluşunu esir, atom, monad vb. unsurlarla açıklamaya çalışan bu görüşler, Tanrı'yı âlemin yoktan yaratıcısı değil, bir ilk muharrik ya da düzenleyici olarak görmektedirler.

11 Güven, *Tevhid*, s. 47.

12 Güven, *Tevhid*, s. 50 vd. Burada belirtmemiz gerekir ki, bugün bu filozoflara âdiyeti kesinleşmiş eserlerin ve onların Tanrı anlayışı üzerine yapılmış çalışmaların, Güven'in bu kanaatini doğruladığını, bu filozofların belirgin bir tevhit inancını savunduklarını söylemek oldukça zor görünmektedir.

13 Belirtmek gerekir ki, hayatını dinî ilimlerin ihyâsına ve içinde yaşadığı toplumun dinî eğitimine adanmış bir son dönem Osmanlı müderrisinin modern felsefeye dair vermiş olduğu bu izâhat, onun Batı düşüncesine hâkimiyetini gösterir mâhiyettir.

4. Tevhid Meselesinin Tasavvufî Açıdan İncelenmesi

Kitabın dördüncü bölümünde tevhid meselesi tasavvufî açıdan ele alınmaktadır. Bu bölümde öncelikli olarak tasavvufî düşüncede tevhidin asıl olduğu vurgulanarak konu büyük mutasavvıfların görüşleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Daha sonra vahdet-i vücûd meselesinin tevhid inancı açısından durumu, hâkim kelâmî ve tasavvufî düşünceler arasındaki görüş farkları bağlamında incelenmektedir. Güven vahdet-i vücûdla ilgili görüşlerini İranlı mutasavvıf Bahâeddin el-Âmilî'n'e dayandırmaktadır. Yine bu bağlamda Allâh'ın sıfatlarının zâtı açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği, vahdet-i vücûdun hulûl ya da ittihâd inanışları kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği problemleri ele alınmaktadır. Vahdet-i vücûd anlayışından bahsedilirken felsefî düşünce içerisinde ona benzer bir inanç türü olarak kabul edilebilecek olan panteizmin savunucularının görüş ve düşünceleri gündeme getirilmektedir. Bu kapsamda Revâkiyye, İskenderiyye ekolleri ile Spinoza ve Hegel'in felsefelerinden bahsedilmektedir. Bütün bu açıklamalar ışığında Güven, İbn Arabî, Sühreverdî gibi mutasavvıfların vahdet-i vücûd anlayışlarıyla Batı felsefesindeki panteistik anlayışlar arasında bir kıyaslama yapmakta, bu iki görüşün benzer birtakım özelliklere sahip olmalarına karşın, ikincilerin vahye dayanmadıkları gerekçesiyle yanılığa düşme ihtimallerinin daha kuvvetli olduğundan bahsetmektedir.

Güven bu şekilde tevhid ve işrâk meselesini dört bölümde inceledikten sonra eserin sonuna doğru, eserde geçen görüş ve inanışları epistemolojik açıdan kritize etmektedir. Belirtmek gerekir ki, bu bölümdeki inceleme ve tahliller eserin felsefî anlamda kıymetini artırmaktadır. Bu kapsamda Güven öncelikli olarak, bu görüş ve inanışları, hakikat değeri ve epistemolojik temelleri açısından incelemek suretiyle, onların tecrübî mi yoksa aklî mi bir temele oturdukları sorusunu gündeme getirmektedir. Hakikatin mâhiyeti, hakikat fikrinin kaynağı ve oluşum süreci, onun doğuştan mı yoksa sonradan mı elde edildiği gibi problemler yine bu kapsamda tartışılmaktadır. Güven bütün bu değerlendirmeler ışığında, hakikatin göreceliği ve değişkenliği fikrini benimseyen Batı felsefesinin hakikat iddiâsının tutarsız olduğunu ifade ederek bu tutarsızlığın asıl sebebinin İslâm dininin tetkik ve tahkik vadisine uğramamakla açıklamaktadır.

Güven, eserini, eserin kısa bir özeti olarak değerlendirilebilecek bir sonuç bölümüyle sonlandırmaktadır.